

Notes per a un apropament a les representacions nadalenques dels “pastorets”

Joaquim Vilà i Folch

Hom queda parat en adonar-se com un fenomen tant viu i present en la nostra vida quotidiana com són les representacions nadalenques dels **Pastorets** sigui tant poc considerat per la intel·lectualitat del país.

No hi ha cap estudi seriós sobre el tema ni històric, ni estructural, ni literari. I, en canvi, cada any, aquestes representacions mouen gran quantitat de gent —tant actors com espectadors— i l'anar a veure els

Pastorets s'ha convertit en un dels actes fonamentals de les festes nadalenques i gairebé és una obligació assistir-hi. Això es fa més evident a les zones rurals on la gent omple sempre els locals a vessar i on s'ha de fer sovint més d'una representació. I, dada també molt significativa, són plens dels fills del poble que viuen a ciutat i passen el Nadal a la casa paterna els quals hi porten els seus infants amb la clara voluntat de que coneguin l'espectacle o de que el tornin a viure establint així la continuïtat. I el mateix passa amb els participants a la representació: cada any hi tornen i fan sortir, a més, els seus fills els quals comencen de petits a aparèixer entre els

angelets de l'apoteosi o entre els pastors en els moments de gresca.

Tan se val el text que s'utilitzi, cada poble té el seu i encara que en el transcurs dels anys se n'hagin fet de diversos autors sempre n'hi ha un que s'ha guanyat la preferència dels espectadors i ha acabat per establir-se. I fins i tot hi ha llocs que només representen **Pastorets** escrits per autors locals.

Supervivència de l'estructura

El que sí s'ha mantingut ferm és l'esperit d'una mateixa estructura. Fixeu-vos que aquelles representacions que han pretès fer innovacions han tingut un èxit passatger però no han seguit any rera any. Penso en aquells arguments que es basen en temes pessebrístics —les figures de pessebre que cobren vida— o en imaginatives situacions de temes bíblics que conflueixen en el moment culminant del naixement de Jesús, històries bíbliques paral·leles però sense pastors ni dimonis, potser molt més reals i creïbles.

El que sí és clar, vist des d'ara, és que els **Pastorets** han de tenir l'estructura de triple argument amb la qual han arribat fins a nosaltres: una línia bàsica i essencial que segueix els passos de la tradició de piadoses llegendes pseudoevangèliques. Els quadres que defineixen aquesta línia i que són comuns a la majoria de textos són:

- a) Elecció de Josep —al qual li floreix la vara— i esposalles amb Maria. (Quadre del Temple).
- b) Anunciació a Maria.
- c) Josep i Maria busquen posada a Betlem.
- d) Anunciació als pastors (que la gent coneix per l'Anunciata o el quadre de la neu).
- e) El Portal de Betlem.

Hi ha una bona colla de textos que inclouen o fan referència al dubte de Josep.

Sobre aquesta primera línia i íntimament relacionada amb ella perquè n'és l'explicació en la llarga història de la Salvació hi ha la lluita secular entre el bé i el mal, entre els àngels i els dimonis. Una lluita de poders que s'inicia en la mateixa Creació i que situa la vida entre dos pols oposats. Aquesta línia té dues vessants: els enfrontaments diguem-ne «nets» i aquells que es barregen amb el tercer argument —el dels pastors— del qual parlarem tot seguit. Dels enfrontament «nets» podríem tipificar la següent estructura:

- a) Una vegada situada —generalment des del punt de vista del dimoni— la lluita secular, els àngels comuniquen —quasi sempre per mitjà de Sant Miquel— que el temps de la vinguda del Messies és arribat. Aquest missatge «oficial» sempre és precedit per «senyals», intuïcions o certituds que ja havien preocupat al dimoni.
- b) El dimoni vol impedir les esposalles (ja sigui atemptant contra els protagonistes, seguint els pastors que hi acudeixen o barrant la mateixa porta del temple).

c) Sant Miquel mostra al dimoni, envoltada «en un glòria», Maria, la dona destinada a ser la mare del Messies. És un dels punts clau de la lluita Cel-Infern que potencia el caràcter tràgic de la figura del dimoni del tot impotent davant dels fets que s'acosten.

d) L'últim intent del dimoni i la seva derrota definitiva en contemplar l'establia. Remarco la situació tràgica del dimoni ja que són molts els autors que li donen aquest tractament: el dimoni és perfectament conscient de la situació crítica de la lluita, s'adona de que es troba en una fase transcendental i preveu, amb lucidesa, la proximitat de la seva derrota.

La tercera línia és la que dona cos i caràcter a les altres dues i la que conforma l'argument general: la història «pastorívola». Aquí, encara que la imaginació dels autors es diversifiqui, també hi ha tota una colla de punts comuns que venen donats per la mateixa tipologia dels personatges.

Els «dos pastors» són a vegades l'eix decisiu de l'acció (cas dels de Pitarra, o els de Folch i Torres) i en altres textos mantenen una situació marginal sense interferir-se massa en l'acció principal i actuant només de «condiment» (cas dels **Pastorets** d'en Pàmies). Caldria fer una mena de genealogia dels dos pastors ja que la parella Jonàs/Matatis o la de Lluquet/Rovelló són ben diferents dels Garrofa/Pallanga, Bato/Borrego i els seus germans bessons dels Pastorets en castellà del XIX Cardenio/Chamorro. Hi ha tota una tipologia de personatges en els textos del segle passat que canvia notablement a cavall dels dos segles i que seria imprescindible de clarificar. Amb el temps hi ha una mena de suavització dels personatges. El Garrofa-Borrego-Chamorro és, en molts textos, un personatge incòmode, d'una gràcia construïda a repel·l, de moments força irreverents i que no condueix l'acció precisament cap a un «final feliç».

Els Pastorets del segle XIX

Aquesta estructura de les tres accions que ha arribat fins a nosaltres sembla que

es forma en el segle XIX. Díc sembla perquè de moment no he trobat cap text anterior que les tingui, tanmateix els textos més reculats que he trobat amb aquesta estructura provenen d'obres anteriors ja que consten com a «arreglos» o «refundiciones». Tots aquests textos són escrits en castellà malgrat que els autors —els «refundidors»— siguin catalans i ho siguin, també, les impremtes i les ciutats on s'editen. Aquests **Pastorets** tenen, a més, el mateix argument i passen les mateixes coses i, fins i tot, utilitzen els mateixos recursos còmics. Només cal veure de tot aquest feix els dos textos que han pervingut tradicionals fins ara: l'un és **Els Pastorets d'Olot** que segueix encara —i potser és l'únic— el text castellà d'Antoni Molins i Gelada (amb música d'Ignasi Rubió) «El Nacimiento del Salvador o La redención del esclavo» i que cada any es presenta amb un èxit esclatant —l'any passat (1979), per exemple, fou representat per tres grups olotins diferents amb un total de set representacions—. Aquests **Pastorets** de Molins i Gelada havien circulat durant molt de temps en versió catalana, sobretot al primer terç d'aquest segle, però la versió original és la que ha pervingut i cal concretar que no només és popular a la ciutat d'Olot sinó que té una àmplia projecció comarcal (a Banyoles, per exemple, també en són populars). L'altre text és el de Pitarra, **El bressol de Jesús o En Garrofa i en Pallanga**, popular a Berga, a Sant Quirze de Besora i a Molins de Rei. En aquest text Pitarra recollia tota la tradició del XIX i la donava en català i amb el seu to de llenguatge característic: Raquel i Jessè s'estimen; el «ric» Garrofa —el qual després serà alcalde— s'interposa entre els dos i, ajudat pels parès de la noia, es casa amb Raquel la qual el promet servir però es nega rotundament a deixar-se tocar i, per tant, a consumir el matrimoni. Malgrat les temptacions del dimoni i els consells de Sant Miquel el conflicte no es resol i s'arriba al final amb la perllongació d'aquesta, diguem-ne, situació «injusta».

Els de Molins i Gelada tenen un esquema semblant que ha de variar lleugerament pel fet d'evitar que surtin dones a l'escena com era característic del teatre catòlic del

tombant de segle: Uriel i Borrego es disputaran Sara (que no arriba a sortir), però mantindran les mateixes escenes de burla al dimoni, de persecucions, de temptacions, de «gags» còmics...

Escenes que, per altra banda, són les mateixes que una bona colla de Pastorets anteriors en els quals el personatge Raquel-Sara es deia Irene, Gila, o Eliseta; Jessè es deia Fileno o Laureno...

Tampoc Pitarra —en el 1891— no estava en el seu millor moment i és ben possible que tingués remordiments per la feina feta —hi ha fragments gairebé calcats de textos anteriors— quan el comentarista de Lo Teatre Català escrivia després de l'estrena del 23 de desembre de 1891 al Romea: «L'autor de l'obra fou cridat diverses vegades a les taules i no sortí a rebre les aclamacions del públic». Tanmateix és cert que Pitarra dona categoria als diàlegs de l'enfrontament Cel/Infern (Bru Sanclement, el comentarista de Lo Teatre Català citat abans, acostumat als Pastorets anteriors a Pitarra deia, per exemple, que el dimoni —Satanàs— de Frederic Soler «és un diable massa filòsof i algunes vegades un tant pesat») i que és un dels primers textos escrits en català. Poc temps abans, el 1887, Miquel Saurina, Pvre., havia donat a conèixer a Vic els seus **Los Pastorets en Betlem o sia Lo Naixement de Ntre. Senyor Jesucrist** el qual, escrit en català i en vers, ja intenta d'escamotejar el personatge «incòmode» de Borrego. Saurina identifica els trets còmics de bona llei que el personatge de Borrego comportava amb un únic personatge, el seu company Bato. El Bato diu «garrofes»; té por dels follets, que fan coses terribles; escarneix el pregoner en l'Edicte d'empadronament; és lligat i abandonat a la tempesta per Llucifer; és el causant del «gag» dels dos ous que emmascara de negre i de blanc a dos pastors, etc...

Els problemes per completar la història dels Pastorets

Aquests textos, però, com enllacen amb les representacions nadalenques anteriors? Les consuetes mallorquines són

petites accions pastorívoles que encavalquen sobre el tema «evangèlic» i l'adoració dels

Reis i els textos que coneixem anteriors al XIX tampoc no conserven les tres línies argumentals que hem comentat. D'on surten els dos pastors? Com lliguen aquestes representacions amb l'abundància d'elements que forneix el folklore del nostre país? Amb els costums? Amb les cançons? I d'on surt i com comença la rica iconografia que els Pastorets ofereix? Des del liri de Sant Gabriel fins al bosc nevad de l'Anunciació dels pastors bo i passant per l'olla de les sopes, per la bota —o la carbasseta— de vi i un llarg i engrescador etcètera.

Com, a partir del trop **Quem queritis in presepe** de la litúrgia medieval, la representació del misteri es va anar omplint de personatges i de situacions? I per quines raons la sensibilitat popular ha

mantingut uns elements i n'ha arraconat d'altres?

El que és ben cert és que els **Pastorets** s'han fet i es fan cada any. Que la gent —jo penso que de bona voluntat— decideix d'ajuntar-se i de plantejar-se novament l'espectacle i allò que en un principi va ser una ampliació de la litúrgia s'ha convertit en el transcurs dels anys en un element indestruïble de la manera de ser del nostre poble. Penso que potser ja és hora de que fem una mica de cas a les aportacions populars, als seus desitjos, a les seves manies, a les seves fidelitats i les seves constàncies. Quan un costum o una tradició es perllonga més de vuitcents anys és senyal inequívoca del seu arrelament a la sensibilitat popular. A l'hora de buscar i demostrar la nostra identitat no podem deixar de banda el doll de saviesa popular que aboquen les representacions nadalzenques dels **Pastorets**.